

ILLYÉS GYULA 1954-ES LEVELEZÉSÉBŐL

1. rész

RÉVAY JÓZSEF²

Budapest, 1954. január 17.

Drága Gyulám!

A római ezredes még mindig őrhelyén áll és éberen figyeli, miként sáfárkodnak az írástudók az évezredes kincsekkel. A magyar Ilias³ látán és olvastán fölcsillant a szeme és kihúzta magát, de most, mikor az Irodalmi Újság friss számában elolvasta „pesszimista” remekléseidet⁴ s benne a két Tibullus-sor gyönyörű megmagyarítását, nemcsak a szeme csillant föl, hanem a szíve is megmelegedett.

Egy régi tanár-mesterember, Latkóczy Mihály,⁵ 1882-ben elcsikorogta már magyarul az egész Tibullust, a versedben ragyogó két sort imígyen:

Rád nézek, mikoron végső órám beközelget,
Téged ölel majdan holtra hűlő kezem is.

Hol van ez a te Tibullus-verseid édes költészetétől?

Ha ráérnél, milyen jó volna Tibullust „fordítanod”, így, szívből, „angyali fölényel”, jelenvaló és késői nemzedékek szívbéli gyönyörűségére!

A római ezredes tiszteleg és távolból melegen karol téged 73 éves, lassan-lassan lankadó keze.

Szeretettel
Révay József

¹ Az itt közölt levelek Illyés Gyula hagyatékában maradtak fenn. Tanúskodnak egy olyan korról, amikor az egymástól távol levők között a levélírás volt a leggyakoribb érintkezési mód. Egyúttal bepillantást engednek egy történelmi időszak emberi és társadalmi kapcsolataiba. A jegyzeteket készítette Horváth István.

² Révay József (1881–1970) klasszika-filológus, író, műfordító.

³ Devecseri Gábor (1917–1971) készítette el 1952-ben az *Iliász* újabb magyar fordítását.

⁴ Révay József Illyés Gyulának az *Irodalmi Újság* előző napi, 1954. január 16-i számában megjelent *Jegyzetek a költészetéről I. A „pesszimista” versekről* című írására utalt. Illyés Gyula itt közölte először *Menedék* című versét is, amelyben az említett Tibullus-sor és annak „megmagyarítása” olvasható: „tudjam, – halld a szép, régi verset / utolsó órám, ha majd távozni hí / szememet tereád emelnem / és téged karoljon lankadó kezem” (*te spectem, suprema mihi / cum venerit hora et teneam moriens / deficiente manu*).

⁵ Latkóczy Mihály (1857–1906) tanár, műfordító.

MARCONNAY TIBORNAK⁶

[Budapest], 1954. január 19.

Kedves Barátom,

Elolvastam önéletrajzod⁷ első részét; őszintén gratulálok hozzá.

A század eleji magyar birtokos osztályról hívebb, leleplezőbb képet alig láttam.

Feltétlenül folytatnod kell s ehhez meg kell találni a módot.

Röviden írhatok most, de véleményemet – amely mondom, igen kedvező – bármikor, bárkinek részletesebben elmondom. Főképp, ha kiadásról lesz szó, amit nagyon hasznosnak tartanék.

Őszinte barátsággal,
Illyés GyulaBOLDIZSÁR IVÁN⁸

Budapest, 1954. február 1.

Kedves Barátom,

telefonszámodat, kérésedre, oly diszkrétül írtam fel, hogy a cédulát magam sem találom. Ezért vagyok kénytelen írni.

Az „Ölés”-sel⁹ az a helyzet, hogy szombaton éjjel távollétemben az éjszakai szerkesztő kivette a betördelt oldalból, mert megrettent tőle. Azóta a szerkesztőség¹⁰ minden tagja arról igyekszik meggyőzni, hogy az az egész versszak, a hasonlat az anyával és a hazával, az olvasók tiltakozását fogja kiváltani.

Ha ezt egy csomó különféle árnyalatú és felfogású ember egymástól függetlenül mondja, akkor talán nem alaptalan ez a meggondolás. Vedd, kérlek, még egyszer fontolóra és talán beszéld meg nálamnál biztosabb költői ízlésű emberekkel is.

Őszinte barátsággal üdvözöl
Boldizsár Iván⁶ Marconnay Tibor (1896–1970) költő, műfordító, Garai Gábor (1896–1970) költő édesapja.⁷ Marconnay Tibor *Tarahúmará. Regényes Korrajz és Földrajz* című kötetéről van szó. A 12 kötetesre tervezett sorozat első kötetét Marconnay 1953. november 28-án fejezte be, majd a 248 oldalas gépirat eredetijét elküldte előbb Németh Lászlónak, aki kedvező véleményezés után visszajuttatta Marconnaynak. (DOMOKOS M.–NÉMETH Á.–DURÓ G., *Németh László élete levelekben I.* [Budapest 2000] 151. A továbbiakban: *Németh László élete levelekben.*) A gépirat ezután került Illyés Gyulához. A kötet – a két író kedvező véleménye ellenére – nem jelent meg.⁸ Boldizsár Iván (1912–1988) író, újságíró.⁹ Kiadatlan vers.¹⁰ Boldizsár Iván 1951 és 1955 között a *Magyar Nemzet* szerkesztőjeként dolgozott.

KODOLÁNYI JÁNOS

Akarattya, 1954. február 3.

Kedves Gyula,
küldeményedet¹¹ tegnap megkaptam. Fogadd érte ismét hálás köszönetemet.

Igen rossz állapotban vagyunk, a szokatlanul kemény tél megvisel mind a kettőnket. Január elején egyszerre voltunk betegek mind a ketten. Nem akarlak részletekkel untatni. Mikor kiláboltunk a nyavalyából, csak azután következett az igazi tél. Feleségem folyton havat söpör és lapátol, minden tagja fáj. A tyúkok taréja lefagyott, gyümölcsfák repedeztek meg. Jární alig lehet s minden igen messze van. Segítség, ismerős, barát: senki. Fát is kellett még vennünk, szerencsére volt miből. Egy szobába húzódtunk, mozogni sem lehet, a ház hideg, mint a jégverem, hiszen valójában nyaraló. Így élünk. Tisztán áll előttem, hogy igen rövid idő alatt bele kell pusztulnunk. Vigaszom, hogy amit akartam, megírtam, s a könyvek meg a zene. Most javítom a Mózeset,¹² olykor meglepődöm rajta, hogy én írtam. Lám, Howard Fast történeti regénye, a Spartacus megjelenhetett,¹³ bőven ismertették a rádióban, és az én Mózesem nem lát nyomdafestéket soha. Napról-napra pesszimistább vagyok, fáradtabb, fásultabb, de sajnós, mégsem tudok teljesen közönyössé válni. Figyelem szellemi életünket: riasztó, csüggesztő. Júdásomból¹⁴ adtam egy részletet a Vigiliának,¹⁵ hogy visszhangot halljak, akármilyen gyengét s hamisat is, és már bánom. Nincs helyem ebben a hazában sehol.

Remélem, Ti jobban érzitek Magatokat. Kívánom tiszta szívemből. A pénz visszaadását én komolyan gondoltam, de hogy mikor kerül rá sor s egyáltalán kerül-e, nem tudom. Hála Istennek, hogy nincs rá szükséged – ne is legyen. Magyarországi Szt. Erzsébet¹⁶ most másféle csodát tett: a kosarában lévő rózsák változtak krumplivá. Add át Neki kézcsókomat.

Téged pedig szeretettel öllelek

János

¹¹ Rendszeres pénzküldeményről van szó. Kodolányi János az 50-es évek elejétől feleségével együtt visszavonult balatonakarattyai nyaralójukba, ahol nagyon mostoha körülmények között éltek, különösen télen.

¹² A Mózesként említett regény végül *Az égő csipkebokor* címmel jelent meg először 1957-ben.

¹³ Howard Fast (1914–2003) amerikai író *Spartacus* című regénye 1954-ben jelent meg a Szépirodalmi Kiadónál, Szentkuthy Miklós fordításában.

¹⁴ A Júdásként említett Jézus-regény csak 1972-ben jelent meg *Én vagyok* címmel – jelentősen megrövidítve. Az eredeti szöveg végül a Szent István Társulat gondozásában jelent meg 2002-ben.

¹⁵ A *Vigilia* 1954-ben két részletet közölt Kodolányi János regényéből (*Vihar*, 1954/2. szám, 82–88.; *Káprázatok háza*, 1954/7. szám, 359–371), meg sem említve, hogy egy nagyobb regény részei kerültek közlésre.

¹⁶ Ilyés Gyula 1953. december 3-i levelében nevezte így feleségét. („Annak a Magyarországi Szent Erzsébetnek, akivel közös háztartásban élek, csak ilyennel tudok imponálni, paysan sordide que je suis [„én, a zsigori paraszt”].”)

KODOLÁNYI JÁNOSNAK

[Budapest], 1954. február 7.

Kedves János,

ötvenen túl, amíg az elme is ép, semmi más megtartó erő nincs, csak a munka. Aki okos, az ezzel már, mint narkotikummal is gazdálkodik: beosztja, tartalékolja; előteremti bárhol is a napi adagot. Különben úgy jár – ahogy, mellesleg, igen sokszor magam is vagyok. Újabb tíz kötetet hát!

Hát annyit ér az a híres hit?

Elolvastam a részletet a Vigiliában. Amíg a „valóság”-ban jársz, érdeklődve követlek. A csodára – amikor a vihar eláll¹⁷ – mintha ajtót csaptak volna be az orrom előtt, kiharancsolva egy világból, ahova szívesen benéznek. De amiből eddig egy foszlány fényt sem kapott az eszem.

Egyszer majd elmondod, te mit láttál ott. Addig már ne haljunk meg. Már csak azért is hadd öntsek optimizmust beléd. Azt hiszem, a tisztázódás, megbékélés évei jönnek. Jöhetnek. Van alkalmuk jönni!¹⁸

Kézcsókkal, baráti öleléssel,

I. Gyula

KODOLÁNYI JÁNOS

Akarattya, 1954. február 10.

Kedves Gyula,

leveledet megkaptam, köszönöm, Isten uccse, nem akarok vitázni, de nem állhatom meg, hogy néhány szóval ne reflektáljak baráti szavaidra.

Tökéletesen igaz, amit a munka áldásos szerepéről mondasz a mi már hajlottabb éveinkben. Magam is használom így a munkát, szinte alig van tétlen óráim. Most [a] Mózes kéziratát javítom nagy szigorral, körültekintéssel s nem is mondhatnám, hogy könnyű dolog. Egész tengere a papírnak s benne rengeteg adat, név, jellemvonás, stb. Tehát dolgozom, ha nem is az új tíz kötetben, amit ajánlasz.

Kissé csúfondáros fölkiáltásodra, hogy hát hol van az a híres „hit”, elmosolyodtam. Legyünk ezen a téren is realisták – akár az én realizmusom, akár a Tiéd szerint. Hitem egy hajszálnyit sem változott. Csakhogy tévedsz, ha valamilyen egyházi hitre gondolsz. Arról meg ne feledkezzél meg, hogy az embernek teste, testi élete is van, fizikum, ami olykor gyöngébb, olykor erősebb. Én nagy fizikai erővel nem dicsekedhetem. A 20–24 fokos hosszú hideget s mindazt, ami vele jár, már nem bírom

¹⁷ Utalás az *Én vagyokban* is megírt bibliai jelenetre, a vihar lecsendesítésére (Mk 4,39).

¹⁸ Illyés szavai itt az első Nagy Imre-kormány intézkedései nyomán felébredt reménykedést tükrözik.

olyan könnyen, mint akár tíz évvel ezelőtt. Elgennyesedett ínyem gyötrelmei is megviseltek, nemkülönben a láz s egyéb nyavalyák. Járnai nem tudván, sohasem szívhatok friss levegőt, sőt, horribile dictu, még az üldögélés is sanyarú szenvedést okoz, lévén fájdalmas aranyerem. Add ehhez mindhez még feleségem többféle kínos betegségét, a keserves állapotot, amin sem fürdővel, sem rendszeres orvosi kezeléssel, még csak pihenéssel sem lehet javítani, mert erre nincs mód... Miért folytassam? Csak még egyet teszek hozzá: igen szeretem az emberi társaságot s hónapokon át senki sem fordul meg a közelemben. Az ember tehát elfárad, kedvét veszti, munkája bármilyen csekély eredményére nem számíthat, a gyenge test bajai panaszkodásra kényszerítik. Hidd el, csak Neked mondtam, amit mondtam, s bizonyosan meg is értetted. Pál apostolt még Te is nagyobbnak tartod, mint engem. S még ő is panaszkodott: „A lélek kész, de a test erőtlen.”¹⁹ Nem kell tehát „hitem” csekélységének rovására írnod panaszaimat. Hit nélkül nem élnék úgy, ahogy élek, nem írtam volna azt, amit írtam, nem túrtam volna, amit túrtam.

A Vigiliában megjelent kis regényrészletet nem szabad úgy értened, ahogy érted. Csodáról szó sincs, a regény egészéből, a környezet, az éghajlat leírásából semmi sem nyilvánvalóbb, mint az, hogy a tapon nem történt csoda. Ilyen gyors, szinte percekig tartó pörgő-zúgó heves viharok azon a vidéken ismeretesek. A „csodákról” nem sokban tér el a véleményem a Tiédétől, erről már meggyőzhettelek volna, ha csak egyszer is nyílt volna alkalmunk másról is beszélgetni, mint haszontalanságokról. Regényem elejétől végig mint jelképes eseményeket tárgyalja a bibliai „csodákat”, mert azok csak akkor lettek csodákká, amikor a gondolkodni képtelen emberek szeme előtt elveszett a valóságos értelmük. Így a különböző „vakok” meggyógyítása, vagy Lázár feltámasztása, stb. Mindez nem derül ki egy kiragadott részletből, azonban az egészből igen. Ne érezd tehát úgy, mintha ajtót csaptak volna be előtted. Az az ajtó nyitva van az egész műben végig, ami nyitva volt Számodra is az írás elején. Persze, nem állítom, hogy realizmusom szocialista realizmus, de realizmus a maga módján. Azt meg nekem kell megvallanom, hogy szocialista realizmust Mozartban, Beethovenben sem találok, mégis realizmus – és mégis játsszák naponta még a kommunizmus országaiban is.

Nem kell olyan bolondokat mondani, hogy „az a másik világ” addig egyetlen sugárral sem adott Neked jelt létezéséről, mert 1.) nincs külön „másik” világ, nem szabad magunkon kívül lévő világot várni, elképzelni és 2.) megvan a Te hited, legföljebb nem nevezed a nevéen, vagy másként nevezed, vagy tán nem is vagy kíváncsi a nevére. Nem

¹⁹ Mt 26,41; Mk 14,38.

baj, mert hátha valóban nincs is neve?! Verseidből azonban kicsap, különösen a Balatonról írottakból. Én ezeknek a verseknek a révén mást látok Benned, mint amit Tenmagad mutatsz Magadból. Gyakran én is csúfondároskodom, mikor a rádióban egy-egy versedet hallom: tudják, mit mondanak? Nem tudják. Szerencsére. Téged olyan címkével toltak a kartotékjukba, ami Téged megment ezeknek az időknek a számára is. Ez így van jól. De korántsem következik belőle, hogy nincs hited, még az sem, hogy lényeges területen fölöttébb különböznél tőlem. Nem sok fáradságba kerülne, hogy szótáramat, fogalmazási módomat megértsd – én, persze, a Tiédet jobban értem, mert többet foglalkoztam vele. Hogy sokban eltérőnek véled az én véleményemet a Tiédétől, azon nem csodálkozom. Talán lesz másként is.

Leveled vidámmá tett, emberi hang, baráti szó szól hozzám s ez nagy ritkaság. Flóra kezét csókolom, Téged öllelek s nagyon hiányollok.

János

TÖRÖK SÁNDOR²⁰

Budapest, 1954. február 12.

Kedves Gyula,

oly ósdi vagyok, szívesebben írnám ezt a levelet kézzel, de oly rossz az írásom és szeretném, ha jól és könnyedén olvasnád.

A történet a következő: amikor ez a nagy tél kezdődött, az első hatalmas hóesésben együtt mentem át alkonyatkor két tanár barátommal, gyalog, Budára. Előzetesen – néhány nappal előbb – az egyik, akihez mentem, legépelte és néhányunknak ideadta a hivatalban az éppen megjelent Árpád-versedet.²¹ Ez a barátom magyaros lektor nálunk, szatmári paraszt, a legjobb népi kézimunkázó országszerte, éjszakaszámra terítőket, párnákat hímez, csodásakat. A másik is magyarszakos, ez fiatalabb. Az előbbihez mentem, mert puliszkalisztet kapott hazulról és én nagyon szeretem a puliszkát, egész gyerekkorom benne van, [ő] tudja s meghívott rá. (Ezeket előre kellett bocsájtanom.) Na most mentünk, mentünk a hóban át az Országház előtt, végig a Kossuth hídon,²² fel a lépcsőkön a Várba. Mögöttünk elmaradt a túlsó város, el a Duna, alattunk a Bethlen ház előtti kis tér s felettünk kezdett kibontakozni a Bástya, a Koronázó

²⁰ Török Sándor (1904–1985) író, műfordító, újságíró. Barátsága Illyés Gyulával a német megszállás idején erősödött meg az ellenállásban.

²¹ Illyés Gyula 1953-ban írt *Árpád* című verséről van szó.

²² A Kossuth híd a második világháborúban felrobbantott budapesti Duna-hidak részbeni pótlására felépített, a Kossuth tér és a Batthyány tér közötti ideiglenes híd volt. 1946-tól 1956-ig működött, majd 1960-ban lebontották.

templom... Mindez, mint tudod, valószínűtlenül szépséges volt. S nagy csend. A hídon Rólad esett szó... aztán a Dunáról... aztán a télről... jég-ről... tavaszról... halakról... de csak alig – s akkor e gondolatsorból egy Illyés-vers²³ – egy bennünk, ott, akkor eleven vers címe s mögötte a teljes vers képe... – alakult s kimondtuk a címet, így volt: Le az iszapba. Már régen meg akartam ezt írni Neked, hogy ez így volt.

Szeretettel köszönt:

T. Sándor

KODOLÁNYI JÁNOSNAK

[Budapest], 1954. február 16.

Kedves János,

leveled után úgy éreztem, mintha valakinek a falon függő füstös festményéről kimutatnák, hogy Rembrandt, csak le kell mosni. Én és hit? Levélpapír nem volna elég ezt tisztázni köztünk, de most már felajzot-tan készülök egy személyes találkozásra, arra kérve Téged, szedd elő képrestauráló lencséidet és savaidat és spongyáidat s kapard ki befüstölődött szívemben a Mester művét! Megfelezzük, amit kapunk érte.

Örülök, hogy levelem úgy-ahogy vidámmá tett. Okod volna arra is, hogy tartósan derült légy: derék munkát végeztél, mert hallom közös ismerőseinktől, akik ismerik regényedet.

Az idén tavasszal, ha lemegyek Tihanyba, okvetlen megállok egy fél-napra nálatok egy kis tapasztalatcserére!

Kézcsókkal, baráti öleléssel,

Gyula

KODOLÁNYI JÁNOS

Akarattya, 1954. február 20.

Kedves Gyula,

leveledet köszönöm. Tudom, nem szívesen írsz levelet, zárkózott ember vagy, az is lehet, tán olvasni sem szeretsz levelet, éppen ezért hadd nyugtassalak meg: nem kell írnod, ha nehezedre esik, sértődésről szó sincs. Ha pedig nehezedre esik elolvasni az enyémet, kérlek, légy egy kis türelemmel, elnézéssel irántam. Én ugyanis szívesen írok levelet, közlékenyebb vagyok Nálad – sajnós! – és ebben a magányban jólesik az emberek közelségének érzése.

²³ Vélhetően Illyés Gyula *Hegyre, hóban* című verséről van szó. 1954 februárjában elhangzott a rádióban, Kodolányi János is felfigyelt rá (lásd a következő levelet).

Soraid meggondolkoztattak. Ha valamihez még volna kedvem, hát éppen ahhoz, hogy a Rembrandt-képről lemossam a port, lemarjam a rá-rakódott rétegeket s eredeti színeit megragyogtassam. Nappali őrzőjratot csináljak az Éjjeli őrzőjrat-ból. Szívesen bíbelődnék ilyesféle munkával, venném csipeszek alá verseid képeit, hasonlatait, jelszóit s mutatnám meg azt az első réteget, amit aligha lát valaki, talán Te sem – bár ebben kételkedem, hiszen igen tudatos férfiú vagy. Csak két konkrét példát említek most jelzésül: egyik az a versed, amely arról beszél, milyen lattyakos sáros, mocskos posvánnyá tapossák az emberi lábak a friss havat az utcákon, Te azonban kifelé tartasz a városból, a hegyre mégy s ott minden tiszta, csendes, szűzies.²⁴ (Csak emlékezetből utalok rá, egyszer hallottam a rádióból.) A másikat nyilván Ika üdvözlésére írtad, fogadod őt, mint az égből küldött „ládikát”, amely a címzést a homlokán hordja – részletezni nem akarom, úgyis tudod, melyikről van szó.²⁵ Csodálatos, tiszta, világos és mély vers, csodálom, hogy fölolvasták a rádióban. Hát ilyen s hasonló verseiddel foglalkoznék, ezúttal másként, mint ahogy többnyire foglalkoznék, ezúttal másként, mint ahogy a többnyire formalista esztétikusok szokták, mondhatnám: költészeted lélektani hátterét tárnám föl. Viszont nem szentelnék figyelmet a Sztálinvárosról írt versednek,²⁶ amelyben leírod a rengeteg gerenda, téglá, cement, állvány stb. tömkelegét, aztán azt mondod: elmúlnak minden égi s földi szentek, csak az örök, amit a munka teremtett – mert ezt Magad sem hiszed, hiszen még a piramisok is elmúlnak, mindazzal együtt, amit az emberi munka valaha is alkotott s alkotni fog. Mondjuk így: semmi sem állandó, ami a tér-idő koordinátarendszerben megvalósul. Mondom, igazán nagy kedvem volna egy évet szánni költészeted elemzésére s a föltárt kép tisztességes megfogalmazására – de ugyan miért? Mi hasznát látnád, ha egyáltalán nyilvánosságra kerülhetne? Hasznod csupán akkor volna belőle, ha, teszem a beszélgetés kedvéért, ezt a mai politikai rendszert egy merőben más váltaná föl. Sőt ebben az esetben kötelességem is lenne a Rembrandt-képet a maga igaz valóságában kiállítani. Mert ahogy – szerencsédre – a most uralmon lévő barmok nem látják, nem értik, ugyanúgy – halálos károdra – azok az uralomra jutó barmok sem értékelnék. (Uralmon mindig a barmok vannak.) Ha most „adnánk el” a letisztogatott képet, ugyancsak szépen fizetnének érte s csakugyan, akármilyen szerény vagyok is, ezt a vastag összeget fele-fele arányban meg kéne osztanod énvelem. Akármilyen szívesen dolgozna hát a restaurátor, mégis jobb, ha tétlenségre kárhozik. Sőt még szóval sem ma-

²⁴ A már említett *Hegyre, hóban* című versről van szó.

²⁵ Az *Újszülött* című versről van szó.

²⁶ Az *építőkhöz* című versről van szó.

gyarázza, mi rejlik a „patina” alatt. Bizonyára nem azért rejtőzöl, mert mutogatni kívánod Magad.

Fél napi együttlét nem volna elegendő, hogy minek s milyennek látom ma költői munkádat, de arra sem, hogy némiképp megmagyarázzam az én szerény világgépeket. De ha meglátogatsz, talán beszélhetünk olyasmiről is, ami fölötte van a nyomorúságoknak. Nem tudom, ki volt az a barátod, aki olvasta kézirataimat s „derekas munkának” minősítette. Magam is derekasnak tartom újabb műveimet – ám ettől még semmi okom a vidámságra. Remény sincs rá, hogy valaha valaki megismerje őket. Olyan ez, mintha valaki gyönyörű épületet építene a föld alá s még a bejárását is el kéne temetnie.

Láttam Erdélyi Juszuf verseit az Irodalmi Újságban.²⁷ Groteszk látvány. Arra gondoltam, hogy mikor én itt 1944 nyarán a Béke Arcvonal²⁸ memorandumát írtam – ugyanazt, amiről Darvas József „Város az ingoványon” c. iratában beszél²⁹ –, Juszuf azt kérdezte egyik újságban: „Milyen halált érdemel Moszkva bérence?” Ez a bérenc én voltam, Németh Lacival együtt, név szerint. Aztán leülte börtönbüntetését s most ellenségei keblére omlik. Eddig „hallgatott”, mondja a lap, ám azt nem mondja, hogy ők is hallgattak róla s régi igazán nagy verseit, sőt a nevét sem említették. No, mindegy, én Moszkva bérence, itt ülök, írok és „hallgatók”. Még azt sem tudtam elérni semmiféle utánjárással stb., hogy egy tetszés szerint összeállított bizottság megvizsgálta volna ügyemet. Lettem „Szálasi barátja, fasiszta, a pesti hidak fölrobbantója, sikkasztó, vitézi telek birtokosa, zsidóüldöző” s így tovább. S vagyok ma is. Mikor pedig szó volt arról, hogy ismét visszabocsássanak a nyilvánosságra, olyan nyilatkozat aláírására akartak kényszeríteni, amiben elismerem a rágalmat s megtagadom minden, 1933 óta írt műveimet. Ezért igen groteszk látvány Juszuf esete. Amint bocsánatot kér mindenkitől, akit megbántott. Üldözött – „igaz, csak írásban”.

²⁷ Erdélyi Józsefnek (1896–1978) négy verse jelent meg az *Irodalmi Újság* 1954. február 10-i számában: *Angolkert, Aranyasszony, Villany és Visszatérés*.

²⁸ 1944 júniusában Kodolányi János barátja, Faragho Gábor altábornagy segítségével lejutott annak Kecskemét melletti Kohári-majori birtokára, ahol Szent-Iványi Domokos kérésére végleges formában megfogalmazott egy terjedelmes emlékiratot az ország helyzetéről és a jövő teendőiről, annak a fegyverszüneti küldöttségnek, amely 1944. szeptember 28-án Faragho, Szent-Iványi és Teleki Géza részvételével indult Moszkvába. Az elveszett memorandum keletkezési körülményeiről Székér Nóra történész tartott előadást a 2019. október 15-én rendezett Kodolányi János Emlékkiállítás és Konferencián. Bővebben: KODOLÁNYI Júlia, *Apám* (Budapest 1988) 125.; KODOLÁNYI János, *Visszapillantó tükrök* (Budapest 1968) 444.

²⁹ Darvas József (1912–1973) már 1945 januárjában elkezdte írni a német megszállást, a nyilas hatalomátvételt és az ellenállást bemutató, *Város az ingoványon* című művét, a kötet még ebben az évben meg is jelent.

Hagyjuk ezt. A Bika,³⁰ a Júdás, a Mózes kéziratain kívül van nekem egy társadalmi regényem,³¹ 1905-ben játszódik, falun. Sárköziné biztatására írtam, megállapodtunk abban, hogy a Válaszban nagyobb részleteit közli, magát az egész művet pedig kiadja a Fehér Holló.³² Sajnos, egy sorát sem közölhette, mert sohasem volt hely, aztán a Holló elrepült, vagy inkább megdöglött örökre. Azóta a fiókomban hever. 1949-ben Vas Zoltán³³ följajnlotta, hogy kiadását szorgalmazza, én azonban elhárítottam, mert azt a bizonyos nyilatkozatot nem voltam hajlandó aláírni s a sajtóban közzétenni. Majd a két magasállású lektor, Vértes³⁴ volt az egyik, a másikat elfelejtettem, mind a kettő távozott azóta a színterről, úgy nyilatkozott, hogy ezt a művet nemcsak lehet, hanem ki is kell adni. Most is érintetlenül fekszik a fiókomban. Vajon afféle megaláztatás nélkül, hogy vállaljam hát végre a rólam terjesztett hazugságokat, nem lehetne remélni a kiadását? Avagy: nem lehetne módját ejteni, hogy végre vizsgálja meg három tetszés szerint kiszemelt gentleman, mi igaz hát a rólam irkált vádaktól? Hiába tűntek el mindazok – Horváth Zoltán, Bodó Béla³⁵ stb. –, akik akkor jónak látták az én elnémításomat, ha a rágalmak megmaradtak s nem tudok szabadulni tőlük soha. Szakasits,³⁶ leghalálosabb ellenségem, aki igazoltatásomat mint a budapesti Nemzeti Tanács elnöke megakadályozta, már régóta senki és semmi. Tettei azonban megmaradtak, ezúttal csakugyan örökre, a Te versed egyetlen igazolásául.

Te azonban hűvös, tárgyilagos, nyugodt s igazságot kereső ember vagy, bizonyára meg tudod nekem mondani, remélhetem-e, hogy végre revízió alá veszik azokat a gyalázatosságokat, amiket 1945–46-ban elkövettek s lehetséges-e, hogy tisztességem megtépázása, személyem gyalázatos megalázása nélkül azt az említett regényt kiadják? Vagy halálo-

³⁰ Az Új ég, új földről van szó, amely végül 1958-ban jelent meg.

³¹ A Boldog békeidőkről van szó, amely végül 1956-ban jelent meg.

³² A Fehér Holló Kiadó volt a Válasz második folyamának (1946–1949) kiadója, a folyóirat egyik szerkesztője pedig Sárközi Márta (1907–1966).

³³ Vas Zoltán (1903–1983) író, újságíró, politikus.

³⁴ Vértes György (1902–1976) író, szerkesztő, 1946 és 1950 között a Fórum folyóirat szerkesztője.

³⁵ Horváth Zoltán (1900–1967) újságíró, műfordító, történész. 1948-tól a Népszava felelős szerkesztője, 1949-ben koholt vádak alapján tartóztatták le és börtönbe került, ahonnan 1956 nyarán szabadult. Bodó Béla (1903–1970) újságíró, író, 1950 és 1953 között a Népszava szerkesztője. 1953-ban öt hónapra bebörtönözték és internálták, mert éjszakai ügyeletes szerkesztőként nem vette észre, hogy a Sztálin halála előtti napon megjelent Népszavában a diktátor megbetegedéséről beszámoló cikk a következő mondattal kezdődött: „Mélységes megrendeléssel értesült az egész magyar nép Sztálin elvtárs súlyos megbetegedéséről.” (1945-ben mindketten Szabó Lőrinc vádlói voltak az igazolóbizottsági eljárásban. Bővebben: HORÁNYI K., A Vizöntő küszöbén [Budapest 2019], 442.)

³⁶ Szakasits Árpád (1888–1965) újságíró, politikus, köztársasági elnök. 1950-ben hivatalban lévő elnöként koholt vádak alapján letartóztatták és életfogytiglani börtönre ítélték. 1956 márciusában szabadult.

mig nyögnöm kell azoknak a kezét, akik nem tudták elviselni egy-két művem sikerét? S akik, miután a hírhedt plágiumperrel³⁷ nem tudtak tönkretenni, így tesznek tönkre.

Hajjaj, megint a bántalmak s a nyomorúság. Így van ez. Az Erdélyi-eset megint fölbolygatta bennem a bántalmakat. Hidd el, nem haragszom senkire, ellenségeimet ennen magamnak köszönhetem s nem is tettek velem rosszat, mert nélkülük nem írtam volna meg, amit megírtam, azonban végül is nem tarthat a bosszú évtizedekig, egy író haláláig, aki elvégre nem csak silányságot írt s aki hosszú éveken át fegyvertársa volt azoknak, akik ma dolgozhatnak. És aki, bár sokat vitázott, soha senkit nem bántott, nem denunciált, inkább védelmezte, akit védelmezhetett.

Hagyjuk, hagyjuk, ne is törődj vele, csupán a kérdésemre válaszolj, ha akarsz s ha tudsz. Ha nem akarsz vagy nem tudsz, az sem baj. Majd csak lesz valahogy.

Flórának csókolom a kezét, Téged öllelek.

Et: je suis plus sceptique qu'avant, voila tout. Je suis seul.³⁸

János

KODOLÁNYI JÁNOSNAK

[Budapest], 1954. február 23.

Kedves János,

Valóban rossz levélíró vagyok, minden fogalmazás nekem a versírás lassúságával megy. A versek, s Erdélyi ügyét is tegyük el egy személyes találkozóra. A szó még csak meg-megindul.

Utólagos engedelmekkel, ahol eredményét remélhetem, megemlítem regényedet – a társadalmi – azzal, hogy hajlandó vagy kiadatni. Ilyen ügyben, a tapasztalat szerint, kiszámíthatatlan időben érkezik válasz. Azt fogom mondani, forduljanak egyenest hozzád.

Én fontosnak tartanám, hogy nyilvánosságra lépj; gyere ki a Bibliából. Amit a mi nemzedékünk a magyar élet egy korszakáról tud, azt csak mi írhatjuk meg, senki más. Márpedig igen fontos volna, hogy megíródjék: több okulást adva ritkán botladozott egy nép az akadályain, vágódván végül oly félelmetesen hanyatt, ahogy a mienk csinálta. Te közel voltál az esemény-szülő erőkhöz – itt volna még óriási és lelkesítő munkád.

³⁷ Kodolányi János *Földindulás* című drámájának 1939-es bemutatása után Erdős László (? –?) fogorvos azzal vádolta meg az író, hogy műve témáját, sőt egyes jeleneteit a Nemzeti Színházhoz korábban benyújtott drámájából vette át. Kodolányit a Kúria a plágium vádja alól fölmentette, de az 1941 közepéig elhúzódó per megviselte az író.

³⁸ „És: szkeptikusabb vagyok, mint azelőtt, ennyi az egész. Egyedül vagyok.”

Itt süt a nap, az ember azt érzi, percek kérdése, hogy beállítson a tavasznak. Rátok gondolva kívánom jöttét mihamarabbra.

Kézcsókkal, baráti öleléssel,
I. Gyula

NAGY GYULA³⁹
Barnagi kultúrfelelős

Barnag, 1954. február 27.

Községünkben bemutatjuk, március 7-én, vasárnap este, Fáklyaláng című színművét.

Bizalommal kérjük, erre az alkalomra jöjjön el hozzánk és néhány szóval szíveskedjen bevezetni az előadást.

Közlekedésünk: Veszprémig autóbusz vagy vonat. Ez utóbbi a Déli pályaudvarról. Hivatalos menetrendben a vonat Veszprémig a 20-as mezőben, az autóbusz az 1515a mezőben található. Vonaton átszállás Veszprém külsőn, esetleg Székesfehérváron is.

Ha van rá módja, ne utasítsa el kérésünket. Mind az igenleges, mind a nemleges válaszát várjuk. Főleg pedig személyesen és szeretettel várjuk.

Postai címünk: Barnag, up: Nagyvázsony, Veszprém vrm.

Tisztelettel és szeretettel köszöntjük:

Nagy Gyula
a parasztfiatalok képviselőjében

BALATONBERÉNYI KULTÚRBIZOTTSÁG

Balatonberény,
1954. március 1.

Kedves Illyés Kartárs!

Ne haragudjon, hogy zavarjuk, de a szeretet és megbecsülés készlet erre. Balatonberény dolgozói március 21-én előadják a „Fáklyaláng”-ot. Három hónap óta készülünk erre a napra. Mi az egész falu dolgozóinak kívánságát tolmácsoljuk, amikor arra kérjük Illyés Gyulát, hogy jöjjön el közénk és nézze meg az előadást.

Ön a Puszták népében oly meghatóan írta le ennek az alsó világban élő népnek a művészetét. És mi most éppen azért kérjük a mi húsvétkéből és vérünkéből való költőnk, hogy jöjjön el közénk és hallgassa meg, hogyan mondják klasszikus színművének halhatatlan szavait a balatonberényi dolgozók. A harmincnyolcas években már hívták Önt

³⁹ Azonosítatlan.

Balatonberénybe a somogyi hírköltők és hívták két évvel ezelőtt is versben is, levélben is. Most újra megismételjük hívásunkat és kérjük Illyés Gyulát, hogy jöjjön közénk.

Ha eljön, ez lesz a legnagyobb ünnepünk. Még Balatonberényről meg kell említenünk, hogy kicsi falunk a fővonal mellett fekszik, vonat van bőven. Ismételten kérjük, hogy a falu dolgozóinak a szeretete és megbecsülése veszi körül.

Egyben kérjük hozzájárulását a Fáklyaláng előadásához.

Tisztelettel a balatonberényi dolgozók:

[olvashatatlan] tanácstitkár

[olvashatatlan] nb elnök

[olvashatatlan] kultúrotthon igazgató

[olvashatatlan] békebizottság elnöke

SÁRKÖZI MÁRTÁNAK

[Budapest], 1954. március 6.

Kedves Márta,

a Szépirodalmi kiadná Gyuri verseinek egy válogatott gyűjteményét.⁴⁰ Az összeállítást, az előszót rám bízta.

Gondolkozzék, gondolkozzanak, miben tudnának segíteni. A válogatást, a szerkesztést is készségesen átadom, ha alkalmasabb akad.

Hívjon fel valamelyik este, vagy írja meg véleményét. Még azt is: maga melyik verseket venné fel?

Kézcsókkal, üdvözlettel

I. Gyula

ÖRKÉNY ISTVÁNNAK

Budapest, 1954. március 6.⁴¹

Kedves István,

Köszönjük; t.i. Flórát is, engem is – külön-külön – hangos nevetésre fakasztott az a néhány sor. Vagyis megtaláltad végre igazi műfajod – kellő anyag birtokában isten bizony megírom a monográfiát.

Ma az az érzésem, minden csehvel személyesen megismerkedtem. Add át üdvözetemet nekik, a netán kihagyottaknak meg ekszkuzációmat.

Szeretettel, barátsággal

Illyés Gyula

⁴⁰ A *Sárközi György válogatott versei* (Budapest, 1954) című kötetről van szó (válogatta és a bevezetőt írta: Illyés Gyula).

⁴¹ A levél nem ért célba, a csehszlovák posta Prágában érkezette (március 12.), majd visszaküldte (március 13.) Illyés Gyulának.

NÉMETH LÁSZLÓ

Szigliget, 1954. március 6.

Kedves Gyula,

itt a szigligeti csöndben kissé magamhoz térve, újra megköszönöm, hogy a Galilei-ügyben kérésemre beavatkoztál.⁴² Ez a beavatkozás igazán „életmentő” volt (más kérdés, hogy érdemes volt-e az életet megmenteni), s úgy érzem, épp dramaturg barátaink lehetnek érte a leg-hálásabbak, akik kényszerből vagy túlbuzgalomból igen csúnya szerep felé sodródtak közben.⁴³

Hogy tájékozódj, mi ennek az ügynek végső fejleménye, elküldöm annak a levélnek a másolatát, amelyet Benedeknek írtam.⁴⁴ Ella olyasmire célzott levelében, hogy kellemetlenséged származott az utolsó tárgyalásból. Ezt őszintén sajnálom; ha tudtam volna, hogy ennyi idődet, energiádat rablom el veled, tán nem is fordulok hozzád. Én valami olyasmit képzeltem, hogy rájuk telefonálsz: „Én ismerem Némethet, jobb, ha nem feszítitek egy időre tovább a húrt.” Persze a te helyzeted is nehéz – mint drámaíró, védened kellett a „magyar dráma” ügyét s kissé magad is a vád ellen: hogy nem segítetted elosztatni „téveszméimet”, amelyek egy magyar dráma színre jutását akadályozták. De hidd el, ha fogok még drámát írni, s leszek reménytelen versenytársad a színpadon, akkor így – s nem úgy.

A Galilei-ügynek különben van egy következménye, ami érdekelhet. Eltökéltem, hogy otthagynom Pestet, ahol a vérnomásom állandóan kapja a fölfele hajtó ingereket, s Füreden telepszem meg, föltéve, hogy kapok lakást (Liptáknak⁴⁵ már írtam is), így az év egy részében tehát szomszédok leszünk, s lesz tán alkalmunk, mielőtt meghalnánk, kibeszélni egyet-mást magunk körül – ami az utóbbi években köröttünk állt. Ez a Galilei-ügy arra volt jó, hogy bizonyos magatartásokat, amelyeket idáig kívülről néztem, belülről értettem meg, s bizonyos indulatokat, amelyeket belülről éreztem, kívülről nézhettem. Helyzetünk – s lassan

⁴² Németh László 1953-ban befejezte *Galilei* című drámáját, de már a készülő mű miatt is sok támadás érte az író. Az olvasásra felkértek egy része azzal vádolta Némethet, hogy a meghurcolt egyházat támadja, míg a párt hívei szerint a műben ábrázolt inkvizíció az ÁVH-nak feleltethető meg. A drámát hónapokig visszatartotta a Nemzeti Színház, mert számtalan változtatást vártak az írótól, a *Csillag* folyóirat pedig halogatta a szövegkönyv közlését. A támadásokba belebetegedő Németh végül 1954 februárjában Illyést kérte meg, hogy közölje a Nemzeti Színház illetékeseivel: juttassák vissza a darabot, mert lemondott a mű közléséről. A dramaturgok ekkor eltekintettek a kért változtatásoktól és vállalták a színpadra állítást. Bővebben: NÉMETH L., *Galilei. A dráma „pere” (1953–1956)* (Debrecen 1994).

⁴³ Az elkeseredett Németh László Benedek András dramaturgot, Gellért Endre rendezőt és Major Tamás igazgatót többször a *Galilei*-ben ábrázolt inkvizítorokhoz hasonlította.

⁴⁴ Benedek András (1913–1995) író, 1945-től a Nemzeti Színház dramaturgja, a neki szánt levelet Németh László 1954. március 8-ra datálta. *Németh László élete levelekben I.* 157.

⁴⁵ Lipták Gábor (1912–1985) író, újságíró 1944-től lakott Balatonfüreden. Egyik szervezője és mozgatója volt Füred és térsége kulturális életének.

teljesítményeink – közt is persze oly nagy a különbség, hogy az efféle kibeszélés („szerelmi vallomás”-od ellenére) neked egyre kevésbé lehet fontos, míg nekem egyre kényelmetlenebb lesz.

Barátsággal:
Németh László

FÉJA GÉZA

Békéscsaba, 1954. március 21.

Kedves Barátom,
legutóbbi gyászos összejövetelünk⁴⁶ alkalmával, midőn a „nemzedék” úgy szétszaladt, mintha imaginárius lapáttal kinek-kinek ülepére vertek volna – közbenjárásodat kértem Remenyik Zsiga⁴⁷ ügyében.

Azóta még egy regényét elolvastam – remekmű ez is. Másik regénye tudtommal már eljutott Darvas József színe elé. Nemes, gyönyörű magyar próza mindkettő.⁴⁸ Politikai szemszögből sincsen hiba. S hidd el: nemcsak baráti érzés, de irodalmi lelkiismeret is sarkall arra, hogy zavarjalak, és eszedbe juttassam az ügyet.

Holnap, azaz kedden indulok Pestre, vasárnap térek vissza. Zsigát fölkeresem, s közlöm, hogy írtam Neked. Igen rossz lélekállapotban van, s bizonyára igen jól esik neki, ha közlöm, hogy törődsz az ügyével.

Fáradozásodat őszintén köszönve és Feleséged kezeit csókolva szeretettel köszöntlek

Féja Géza

METZ ISTVÁN⁴⁹

Marosvásárhely, 1954. április 12.

Kedves Barátom!

Nem azon a jusson zavarlak, hogy egy kellemes flekkenezés⁵⁰ után együtt hordtuk a deszkát az égő Székely-Réti gyár udvaráról s hogy ezt az emléket 1945-ben felfrissítettük Nánásiéknál,⁵¹ – hanem mint az Állami Székely Színház irodalmi titkára. Tempora mutantur s így kerültem

⁴⁶ 1954 februárjának első felében Szabó Lőrinc „nemzedéki tanácskozást” rendezett a lakásán. Meghívót kapott többek között Németh László (nem ment el), Féja Géza, Illyés Gyula és Ortutay Gyula. Bővebben: Ortutay GY.: *Napló I. 1938–1954* (Budapest 2009) 475–476.

⁴⁷ Remenyik Zsigmond (1900–1962) író.

⁴⁸ Vélhetően Remenyik Zsigmond *Por és Hamu* (1955) és *Ősök és utódok* (1957) című regényeiről van szó.

⁴⁹ Metz István (1894–1983) orvos, színműíró, 1952 és 1954 között a marosvásárhelyi Állami Székely Színház irodalmi titkára.

⁵⁰ Illyés Gyula 1941–1942 telén tett erdélyi utazása során történhetett az említett kerti sütés.

⁵¹ Nánási László (1906–1985) politikus, a Nemzeti Parasztpárt egyik alapító tagja, parlamenti képviselő, a *Szabad Szó* főszerkesztője, később az Elnöki Tanács tagja.

én, az öreg belgyógyász felső bizalom folytán egy olyan hivatásba, ahol ugyancsak meg kell fogózkodnom, amíg lassan gyarapodó tudásom talpra állít.

De térjek a tárgyra. Népköztársaságunkban a marosvásárhelyi Székely Színháznak jutott a nagyszerű feladat, hogy eljátssza a Fáklyalángot.⁵² A darab politikai és ideológiai áttanulmányozása és kiértékelése során azonban felmerült a kérdés, vajon a Román Népköztársaság területén játszó darabnak nem kellene valamivel többet mondania az itteni közönség előtt a negyvennyolcas forradalom román kapcsolatairól?

Tudjuk, hogy mindkét oldalon egyes vezetők rövidlátása húzta át Kossuth és Bălcescu⁵³ politikai elképzeléseit s így került egymással szembe a két nép, ahelyett, hogy összefogott volna. Kossuth Görgeyhez intézett derűlátó szavaiban azonban („a románokat és illíreket immár magunkhoz békítettük”) megcsillan előttünk a lehetőség, hogy válságos pillanat ismét összehangolhatná a sovinizmus tévútjára taszított két nép forradalmi lendületét.

Remélhetőleg nem tekinted tiszteletlenségnek klasszikus műved iránt, ha ennél a résznél felvetem a kérdést: tehetnél-e egy parányi engedményt a forradalom román vonatkozásai felé? Gondolom, a darab művészi egységét nem bontaná meg néhány mondat kibővítése. De ugyanakkor a történelmi valóságok kölcsönös felmérésével nagy szolgálatot tennél előadásunk politikai sikerében.

Mindez természetesen csak szerény javaslat, a döntés Téged illet. Én csak annyit kérek, tekintsed megkeresésemet jó szándékúnak, és akár mire határoznád is magadat, értesíts néhány sorban.

A bemutató körülbelül május második felében lesz. Boldogok lennénk, ha lejöhetnél, bár, gondolom, hogy széles irodalmi tevékenységben nehezen szakíthatnál magadnak időt egy ilyen kiránduláshoz.

A magam őszinte baráti tiszteletemhez idemellékelem Molter Károly⁵⁴ üdvözlését is.

Metz István

⁵² Az előadásról bővebben Halász Anna írt „Illyés Gyula: Fáklyaláng (Bemutató a Székely Színházban)” címmel az bukaresti *Előre* 1954. október 23-i számában.

⁵³ Nicolae Bălcescu (1819–1852) román történész, író, az 1848-as havasalföldi forradalom egyik vezetője.

⁵⁴ Molter Károly (1890–1981) író, kritikus, irodalomtörténész.

AZONOSÍTATLAN ÍRÓTÁRS⁵⁵[A bélyegzőről:
Budapest, 1954. április 4.]

Igen tisztelt Uram!

Nejemmel mac. Nagy Sándornéval együtt elolvastuk az Irodalmi Újságban közzétett, hadászatiilag teljesen értéktelen fejtegetéseit.⁵⁶ Megállapítottuk nejemmel, mac. Nagy Sándornéval együtt, hogy Ön az Önben rejlő katonai (stratégiai és taktikai) képességeit nem hadászati téren bontakoztatja ki.

Ön művelt ember. Ön több könyvet írt már. Ezek közül kettőt, a „Hunok Párizsban” és a „Vígshíházi csata”⁵⁷ címűt nejemmel, mac. Nagy Sándornéval együtt el is olvastuk, abban a hiszemben, hogy a haditudományokat gazdagította vele. Ezt Ön nem tette.

Ezzel szemben fent említett cikkben Ön – nevetséges tudatlanságában – meghamisítja a hadtörténelmet. Mit vágott el Gordius? Semmit. S ki vágta el Gordius csomóját? Én.

Ha ön ezt nem tudta, akkor álművelt skribler.

Ha viszont tudta és elhallgatta, akkor eklektikus.

Tisztelettel
Macedóniai Nagy Sándor
és neje

(Folytatjuk)

⁵⁵ Illyés Gyula valamelyik azonosítatlan íróbarátjának, feltehetőleg Karinthy Ferencnek vagy Örkény Istvánnak (vagy mindkettőjüknek) tréfája.

⁵⁶ Illyés Gyula *A nép költészetéért* című tanulmányáról van szó, amely az *Irodalmi Újság* 1954. március 27-i számában jelent meg.

⁵⁷ Az 1950-ben megjelent *Vígshíházi csata* című művet Illés Béla írta.